

A V T O R J I N K N J I G E

Jaka Kralj

**LIRIKA VASE ZAPRTEGA
SUBJEKTA ALI
»AVTISTIČNA LIRIKA«**

Najprej naj pojasnim rabo izraza »avtistična poezija«, s katerim označujem Minattijevo poezijo, ki ji drugi rečejo intimistična. S tem ne mislim zgolj na njegovo liriko, ki je nastajala od naše »utrinkarske lirike« dalje do njegovega ciklusa Termitnjak, temveč na vso tisto moderno slovensko liriko, vključno z Balantičevo, ki ima v jedru iste poteze vase zaprtega subjekta kot Minattijeva intima. Tako to liriko označuje Janko Kos, h kateri Niko Grafenaur prišteva tudi svojo poezijo. To opombo, da bi ga lahko imeli za avtistično naravnane pesnika, je imel v intervjuju za KL s Horvatom. Bodisi kakor koli tega svojega svojeglavega označevanja literarnih pojavov ne bi opravičeval, ampak bi bralcu le pojasnil, da je ta članek napisan zgolj po spominu brez pretenzij na literarnozgodovinsko veljavnost, zato tudi oznake, ki jih bom uporabljal, ne bodo imele te veljave. Rabile bodo zgolj temu, da bodo zajele le mojo subjektivno observacijo nekoga, ki se bolj ali manj ukvarja s pesništvom.

* * *

Po tem kratkem uvodu prehajam na spominsko obnovo tega, kar se je že v »utrinkarskem« obdobju pri Minattiju pokazalo, namreč avtistično naravo njegove lirike, in se nadaljevalo v njegovi partizanski liriki, dokler ni prišlo docela do veljave v njegovi pesniški zbirki Pa bo pomlad prišla, ki jo literarni zgodovinarji ocenjujejo za intimistično brez večjih primesi »sorealizma«. O tem upam pogumno govoriti na podlagi živosti spomina na našo »utrinkarsko« poezijo in na svoje nadaljnje spremljanje Minattijevega pesniškega snovanja z redkimi presledki, ki so nastali zaradi opustitve osebnih stikov. O zanesljivosti svojega spomina naj omenim le to, da je enako zanesljiv kot pri večini ljudi, ki se nečesa spominjajo po več desetletjih. Kar je ostalo po spominu v glavi, na to oslanjam zdajšnje memoriranje.

Že ko smo pisali svojo »utrinkarsko poezijo«, smo imeli njegovo pesnjenje za čisto liriko, ki splošno veljavnih tem ne povzema, temveč je izraz senzibilnosti vase zaprtega subjekta, ki mu je vse ponotrano, kar upesnjuje. Za ponotrnanje smo vzeli njegov način pesnjenja, kot se kaže v pesmi, ki jo navajam:

Mraz zavel je preko streh,
ulice so brez prahu.
Žalosten je moj nasmeh,
žalosten še v snu.

Kostanj je porumenel,
legle sence so čez hrib.
Zadnji nagelj odcvetel
v meni je ta hip.

V tej pesmi ni nikakršne pregrade med zunanjim svetom in njegovo notranjostjo; vse je zajeto v njegovi subjektivni pesniški dojemljivosti: mraz, ulice, njegov nasmeh, porumeneli kostanj in zadnji nagelj, ki je v njem odcvetel ta hip. Takšno dojetje je značilno za avtistične ljudi. Tako smo gledali mi, njegovi takratni pesniški tovariši, na njegovo poezijo, ki ne ustreza docela logiki realnega sveta.

Čeprav bi lahko za potrditev avtistične naravnosti Minattijeve poezije tistega časa navedel še druge njegove pesmi, moram zaradi namena, da napišem kratko razpravo, pohiteti k obravnavi njegove partizanske lirike v zbirki *S poti*. Da njegova partizanska poezija ni ustrezala takratni ideologiji OF, je več kot jasno. Zahtevi po aktiviranju ljudi za boj avtistično dojetje življenja ne ustreza. Poezija narodno-svobodilnega boja zahteva objektivnejše poročilo o njegovih stvarnih ciljih in poteku, kar pa Minattijeva avtistična poezija zagotovo ni. Vzemimo za vzorec samo njegovo kratko pesem *Bele gazi* in jo analizirajmo. Na dlani je, da aktiviranju za boj ne ustreza, je pa docela v soglasju s takratnim subjektivnim razpoloženjem pesnika, ki ga razgrne brez omejitve kar na stanje celotne čete:

Bele gazi . . .
Sneži, sneži –
Pred nami vsa bela planjava.

Dolge so naše poti,
brezkončne te tihe noči.
Daleč nekje spomin tava.

Mrzlo kot led je srce.
V noč trudna kolona gre.
Droben sneg naletava.

Da je tu na delu ista avtistična naravnost, ki se je pri Minattiju izoblikovala v obdobju »utrinskarske poezije«, je jasno. To naravnost je ponesel s seboj v partizane, ne da bi si bil tega v svesti. Ustrezala je stanju okupirane Ljubljane in razpoloženju mladine v njej, ki so jo morale vojne nevednosti: glad, strah, policijska ura, prepoved kolesarjenja in druge take stvari.

Na tem mestu bi še opozoril na podobnost Minattijevega dojetja z Balantičevim dojetjem v pesmih (Minatti: *Pismo materi iz groba*, Balantič: *Zasuta usta*). Obe vsebujeta avtistično namišljanje, da ležita pokopana v grobu in govorita iz njega, vendar gre bolj za vsebinsko podobnost kot za stilno. Minattijeva pesem je bolj povedna, fabulativna, Balantičeva bolj ekspresivna v skladu s subjektivnim dojetjem položaja.

Ko sem tako na kratko opravil z Minattijevo partizansko liriko, ki v bistvu niti ni poezija revolucionarnega boja v primerjavi z Borovo ali Kajuhovo, temveč lirika po naključju v boj potisnjene subjekta, ki v sebi živi svoje lastno življenje v navzkrižju s situacijo, naj preidem na obravnavanje njegove prave »intimistične« lirike, ki jo je pisal vse do cikla z naslovom *Termitnjak*. Ta lirika v zbirkah *Pa bo pomlad prišla* in *Nekoga moraš imeti rad* mi ponuja toliko gradiva za ilustracijo njegove avtističnosti, da bom moral vzeti bore malo pesmi v pretres.

Kolikor jih bom citiral, bom izbral najkrajše. V skladu s tem bom navedel njegovo pesem *Makov cvet* in jo primerjal z Jenkovo *Obrazi* (*Z glasnim šumom s kora . . .*), ki jasno kažeta razliko med avtističnim in realističnim pesniškim dojetjem:

Dal sem ji makov cvet,
dala mi je poljub –
zmeden, vihrav poljub
in je zbežala spet.

Minatti: Sonce zakril je oblak,
veter je v žitu zavel.
Jaz sem z njo strmel,
božal rdeči mak.

Z glasnim šumom s kora
orgle so donele,
druži se z donenjem
glas soseske cele:

Jenko: Tak soseska poje
in na prsi bije.
Skoz visoka okna
jasno sonce sije.

»Bodi počeščena
rajska ti devica,
vseh nebes in zemlje,
naših src kraljica!«

Če se še tako vživljamo v Minattijevo pesem Makov cvet, si ne moremo priti na jasno, ali v njej povzema stvarno situacijo ali govori zgolj prisposodno, čeprav jo lahko v njeni preprostosti jasno akceptiramo. To lastnost ima tudi Jenkova pesem, a nam je takoj razvidno, da gre pri njej za realno možno situacijo, očitano s skupimi besedami. Pri Jenku poteka dogajanje v soglasju z realnim dojetjem časa, pri Minattiju tega dojma nimamo. Stavki si slede v skladu z doživljajsko impulzivnostjo, klasični način fabuliranja je docela opuščen.

Naj se nam Minattijeve pesmi zdijo še tako plod stvarnega opažanja, to niso, pa naj si ogledamo katero koli pesem iz teh zbirk. Vzemimo samo za primer pesem Samotne steze. Z navajanjem navidez čisto realnih vsakdanjih stvari zbudi vtis večnega trajanja, v neskončnost podaljšanih trenutkov. Vse je ujeto v nekakšno jesensko nadčasovnost in melanholično otrplost. Taka pesem se lahko posreči le avtistično naravnemu pesniku, kot je Minatti.

Preden začnem govoriti o ciklu pesmi Termitnjak, ki naj bi bil sklepno dejanje njegovega pravega »intimizma«, čeprav ne njegovega avtizma, naj se še nekoliko pomudim pri pesmih iz zbirke Nekoga moraš imeti rad, ki je vrh Minattijeve avtistične lirike. Opozoril bi predvsem na izrazitost dveh pesmi, ki najjasneje očitujeta njegov avtizem, njegovo subjektivno dojetje stvarnosti. Pesem iz te zbirke Odkar vem zanjo, je s svojo prisposodnostjo njegovih psihičnih stanj in narave v črno zadet avtizem. V tej pesmi ne moremo razbrati, kdaj se besede nanašajo na objektivni svet, a kdaj izražajo zgolj pesnikovo subjektivno stanje. Poglejmo samo ta stavek: »Odkar vem zanjo, imajo dnevi modre oči in barvo njenega krila.« Kje je tu pregrada med objektivnim in subjektivnim? Ni je!

Prav tako v črno zadet avtizem je pesem Tako čudno mi je. S tem stavkom, ki je začetek in naslov pesmi, začne pesnik govoriti o nekom, ki je on sam v svoji notranjosti, kot o neki stvarni osebi zunaj sebe. Šele z zadnjima dvema verzoma kot s sunkom z nožem postavi bralca pred človeka iz krvi in mesa, pred stvarnega človeka: »Samo za spoznanje bo trši korak, bolj trpka črta krog ust.« Tu se pesnik zave svoje avtistične namišljenosti, kar naj bi bilo slovo od avtizma in osnova »objektivističnemu« pesnjenju v Termitnjaku. Da je to res tako, bi pokazala šele nadaljnja razčlenitev Minattijevega pesnjenja.

Da pa na tem mestu končan z obravnavanjem Minattijeve prave intime, kar mi bo rabilo pri nadaljnjem razpravljanju o vplivu Minattijevega avtizma na razvoj moderne slovenske lirike, naj na kratko izrazim svoje mnenje o Minattijevem pesnikovanju po zbirki Nekoga moraš imeti rad. Od Termitnjaka naprej, vključno z

njim, se v njegovo poezijo naseli nekakšen objektivizem, ki nima pravega izvora v njem. Njegova poezija dobi bolj ali manj naravo avantgardizma in modernizma tako vsebinsko kot stilno. Opušča ločila in svoji subjektivni dojemljivosti skuša dati miselno veljavo, refleksijo, toda v jedru ostane še vedno avtistično naravnana.

Če se zdaj vprašamo o vplivu Minattijevega avtizma na njegove sovrstnike, na pesnike Mladinske revije, je to zelo težko opredeliti ali pojasniti, saj je bil iste starosti kot mi in ni mogel učinkovati na nas z močjo avtoritete. Vzorovali smo se drug pri drugem in je težko reči, kaj smo povzeli po njem. In tudi, če je na nas vplival, se tega nismo zavedali. To ni bil vpliv njegovega »avtizma«, temveč njegove tenkočutnosti izražanja čustev in njegovega prefinjenega izrisavanja narave, krajine. Še najbolj so se vzorovali pri Minattijevi liriki pesniki, ki so bili dokaj mlajši od njega. To sta Kovič in Grafenauer, ki sta pozneje prešla vsak v svojo smer modernizma, toda ta je imel začetek v Minattijevi avtistični liriki. Oba kažeta zaprtost vase in njuna lirika je lirika vase zaprtega subjekta.

Torej na vprašanje Minattijevega vpliva na pesnike Mladinske revije, ki so bili skoraj iste starosti kot on, ne morem dati pozitivnega odgovora. Nekateri so skušali nadaljevati partizansko poezijo in socialni realizem (Levec, Kosmač in drugi) in so šele pozneje zdrknili v resignativno poezijo, ki je nekoliko slična Minattijevi, a v jedru se jih lirika vase zaprtega subjekta ni dotaknila.

O vplivu Minattijevega avtizma na generacijo pesnikov okrog revije 57 pa skoraj ne bi mogel govoriti, vendar v njihovih pesniških začetkih vseeno zasledimo vsaj reminiscence nanj, predvsem v iskanju čim večje subjektivnosti izražanja in prefinjenosti. V Zajčevi začetni poeziji prihaja vpliv avtizma najbolj na dan, pri Strniši in Tauferju veliko manj. Vsi pa so dediči Minattijevega subjektivizma, ne da bi se zapirali v lastni subjekt, temveč si ustvarijo kar svet svoje lastne pesniške dojemljivosti. Najbolj izrazit je pri Strniši svet njegove kozmične fantazme.

* * *

V skladu s potekom najinih osebnih stikov, ki so bili nekako prekinjeni od leta 1962 za pet let, bi tudi v tem svojem memoriranju naredil cezuro. S tem bi razprava kar sama ob sebi razpadla v kratek uvod in v dva zajetnejša dela: prvi obsega Minattijevo pesnjenje od prvih začetkov do nastajanja Termitnjaka okrog leta 1965, drugo po tem času. Prvo obdobje, katerega sem v tej razpravi po svoji moči že osvetlil, je izključno avtistično ali intimistično, v drugo obdobje Minattijevega pesnjenja vdre radikalnejši modernizem in izpodriva njegovo intimo z družbeno objektivnejšo tematiko, ki pa ji daje svojo lastno pesniško barvitost. Ob tem bi tudi omenil, da se je ta prehod v Minattijevi poeziji pripravljal že od leta 1957, ko so revijaši prevzeli pobudo v slovenskem literarnem ustvarjanju. Tudi njemu se je zdelo, da se je sentimentalni humanizem preživel in njegova čustvenost izrabila. Po izdaji svoje pesniške zbirke *Nekoga moraš imeti rad* se Minatti skuša skoraj na silo vreči v naročje avantgardizma in družbeno angažirane poezije. Tudi modernističnemu eksperimentiranju ni pobeignil, vendar ni v Termitnjaku in svojih drugih pesmih izgubil tradicionalne sporočilnosti in komunikacije z bralcem.

Čeprav mi ni bilo dano, da bi sproti spremljal nastajanje pesmi iz cikla Termitnjak, sem bil z njimi seznanjen ob izidu zbirke *Bolečina* nedoživetega leta 1970. O nekaterih sva najbrž debatirala že prej, a so bile strnjeno objavljene šele v zbirki *Prisluškujem tišini* v sebi štirinajst let pozneje. Natančno se spominjam, ko sva razpravljala o pesmih iz zbirke Termitnjak, da sem poudarjal dejstvo, kako se v

njem oddaljuje od samega sebe in svojega intimizma. Še najbolj me je na njegovo avtistično dojetanje spominjala pesem Močvirje IV, ki se končuje z verzji:

Agonija nečesa
kar naj bi bilo
postana tišina na preži
gluho nebo

Celotna pesem diha občutje teh štirih verzov, ki bi lahko izražali tudi avtorjevo zaprtost vase, čeprav se v resnici nanašajo na družbeno tematiko. O nadaljnjih pesmih, ki so nastajale po Termitnjaku, pa sva se ure in ure pogovarjala na sprehodih ali v kakem lokalu ob vinu in kavi. Torej sem bil o nastajanju »posttermitnjakovskih« pesmi sproti obveščen kot v obdobju našega utrinkarstva.

Ker ni mogoče popolnoma obnoviti vsebine najinih pogovorov o pesmih, ki so nastajale po Termitnjaku, opozarjam bralca na to, da bo vsebina tega spominjanja prepletena z mojo zdajšnjo analizo pesmi. Minatti je takrat, po moji sodbi, tipal v svojem ustvarjanju v dve smeri: v miselno reflektivno poglobljanje svoje intime in v magično fascinirantnost nadrealizma. Redke so pesmi, ki bi s svojo strukturo nakazovale poznejše pesniške prijeme iz cikla Oko sonca.

Če najprej vzamem v pretres njegov »nadrealizem«, bi vzel za zgled njegovo pesem Stolp, s katero sem bil seznanjen šele ob urejanju zbirke Prisluskujem tišini v sebi. Ta pesem vzorčno razkriva Minattijevo težnjo v smeri nadrealizma, in ker je kratka, jo navajam:

STOLP

Goli zidovi Gole roke
Razbijam Lomim Kričim
Votla krogla Razdalje določene
Hodim si mislim tečem –
v resnici stojim

Začaran stolp Začarani hodniki
vsak naposled privede nazaj
In ti ne veš in ne doumeš:
je to začetek ali kraj

Tipično sanjsko vrtenje v krogu! Manj izraziti nadrealistični elementi tičijo v pesmi Rana, kljub vsemu je v osnovi s svojo fascinirantnostjo nadrealistično zasnovana, čeprav se v svoji estetiki približuje Minattijevim najboljšim pesmim iz intimističnega obdobja. Malce se strogemu nadrealizmu približujeta tudi pesmi Kdo kliče? in Vse bolj blizu večer – a le malce. S tem bi bil Minattijev poskus nadrealističnega pesnjenja izčrpan, toda vrtenje v smeri fascinirantnosti izražanja se nadaljuje.

V smeri miselno reflektivnega poglobljanja pa se mi zdi, da je Minatti prišel najdlje v svoji pesmi Znamenja. V njej združuje skoraj vse prvine svojega pesništva, ki si jih je do takrat prisvojil. Ni pa začetek nečesa popolnoma novega. Način takega umovanja je že v pesmi Tako čudno mi je iz zbirke Nekoga moraš imeti rad, ki je tu

prepletano z besednim poigravanjem, kot smo ga vajeni v Termitnjaku. Največji estetski naboj v sebi pa ima pesem Kmalu boš moj, ne da bi s tem zgubila svojo miselno refleksivnost. Lahko bi še in še navajal pesmi, kjer je na delu Minattijev intelekt. Za zdaj pa bi opozoril le še na eno pesem iz tega časa, ki s svojo skopostjo izraza pomeni prehod od njegove intimistične refleksije k verizmu (Tod):

Tu ni nikogar
samo stopinje ptic in vetra v travi
in – daleč tam – v vijoličasti luči
slutnja zvonika in kamnitih križev
Tu ni nikogar
samo grozljiva ubranost
zelenega neba in zemlje
Tu sem nihče ne zajde
Tu sem te prineso

O tej pesmi sva z Minattijem večkrat živo razpravljala, ker se mu skopost z besedami ni zdela primerna za pravo pesem, vsaj za dobro ne. To omenjam zato, ker prav ob pesmih iz cikla Oko sonca sva skoraj do onemoglosti govorila o tem. Minattiju ni šlo v glavo, da bi s tako skopostjo besed lahko kaj resnično vsebinskega povedal. V dokaz, da to ni tako, sem mu prezentiral njegovo lastno pesem iz »utrinkarskega« obdobja. Eno kitico te pesmi znam na pamet in jo po spominu navajam:

Na ozke ulice
ostro zarezane v večer
naslanja težko roko mir
rezek kot ost jeklene sulice.

Tako izostreno intelektualno izražanje je bilo tudi v njegovi »utrinkarski« poeziji redko in k temu se je zdaj vračal. O tem vračanju sva potem umovala ob pesmih iz cikla Oko sonca, ker nama je to pomenilo ključ za razumevanje svojskosti teh pesmi. Njihova struktura naj bi bila zgolj niz verističnih ugotovitev brez pravega pesniškega pomena. Paradoks pa je v tem, da sem to Minattijevo sodbo o naravi takšnih pesmi spodbijal jaz in ne njihov avtor. Menil je, da je tako pesništvo skok v prazno, skratka, govoril je proti samemu sebi.

Kako sem prepričeval in prepričal Minattija o vrednosti njegove tedanje lirike, ne bi zdaj spominsko obnavljal. Spominjam pa se, da sem imel težave s tem že ob prvi pesmi iz tega cikla, ki mi jo je pokazal. Topol I se mu je zdel brez vsebine. Imel ga je za besedno preskopega, ker da bralcu ne posreduje tistega, kar čuti on sam. Sodil je, da je to po krivdi nepesniškega jezika. Prepričeval sem ga, da mora nadaljevati s takim »novatorskim« pesnjenjem, ker je tudi to njemu lastno in ne samo razčustvovana in sladkobna lirika.

Ob prehodu od memoriranja k analizi pesmi iz cikla Oko sonca bi opozoril, da se bom v njej osredotočil predvsem, za moj okus, na najlepše in dovršene pesmi tega cikla. Na prvo mesto bi vsekakor postavil pesem Golob, ki izstopa s podrobnostjo opažanja. Po ostrini opažanja Minattija lahko primerjamo z Jenkom v pesmih Obrazi. Tudi v vsebinski zgoščenosti mu je enak, vendar pa oba učinkujeta s kristalno čistostjo in lepoto izražanja. Kot v Jenkovi pesmi Z glasnim šumom s kora... tako so tudi v Minattijevi veristične ugotovitve, boljše rečeno, podobe

nosilke miselne refleksije. Po nemirnem letu goloba in pristanku na ramenih svetnika – statičen mir v okrogli zenici golobovega očesa. Ta zajame v svojem zrcaljenju objektivno širino sveta. V malem ujeto veliko, v subjektivnem objektivno! Ali ni to Minattijeva miselna refleksija na dotedanjo zaprtost vase?

Enako skuša v pesmi Okno z nizanjem podob ali s skupimi ugotovitvami podati svojo miselno refleksijo ali nadpomen, kot temu pravi Boris Paternu v spremni besedi k najnovejši izdaji Minattijevih pesmi, le da tu nezaveden gib nekoga in sončni odsev v oknu poveže z »ognjeno zenico zlatega očesa«. Kakšna monumentalnost, ujeta v skupih stavkih!

Preostale pesmi tega cikla imam za bolj čustvene in razpoloženske, vendar jim ne bi odrekel miselne vsebine. Med njimi je najbolj posebna pesem Marčne strehe, ki jo lahko po načinu verističnega odslikavanja sveta primerjam z obravnavanima. V tem pomladanskem razpoloženju pesnika pa je polno intelektualnega čudenja. Podobe so skrajno jasne in čiste, zajete v bore malo besed. Bolj jezikovno razgibana je pesem, ki ji v zbirki Prislušujem tišini v sebi sledi (Reka), a nas malce spominja na nekdanjo Minattijevo intimistično liriko, da bi jo lahko vzel za vzorec postmodernističnega pesnjenja. Temu se najbrž bolj približujejo vsi trije Topoli s svojo skopostjo besed. Čeprav bi bile tudi druge pesmi iz cikla Oko sonca vredne formalne analize, pa s tem to svojo »spominsko obnovo«, ki je hkrati tudi analiza bolj ali manj celotnega Minattijevega pesništva, končam.

Ali je cikel pesmi Oko sonca že postmodernizem ali ne, puščam v presojo literarnim zgodovinarjem.

V Ljubljani, 5. novembra 1997

* Z »utrinkarsko liriko« imenujem diletantsko poezijo štirih dijakov takratne I. državne realne gimnazije v Ljubljani (Ivana Minattija, Toneta Brenka, Staneta Podrebrška in Jake Kralja). S tem naslovom, Utrinki, smo skupaj »izdali« rokopisni zveščič v štirih in šestih izvodih leta 1942. in 1944.